

OSVRT NA NEKE RADOVE BRANKA PETRANOVIĆA
O RAZDOBLJU SOCIJALISTIČKE IZGRADNJE
JUGOSLAVIJE

Posljednjih nekoliko godina našoj historiografiji nameće se neobično važan zadatak — izučavanje historije suvremenog društva u Jugoslaviji.

Ako se uzme u obzir samo to da je u narodnooslobodilačkoj borbi provedena i socijalistička revolucija, postavlja se pitanje: kako pristupiti izučavanju revolucije i socijalističke izgradnje.

Već u toku rata stvorena je osnova nove socijalističke Jugoslavije. Kraj rata nije ujedno značio i završetak revolucije. Buržoazija je izgubila vlast, političku i ekonomsku. Budući da više nije raspolagala sredstvima za proizvodnju, nije ni predstavljala posjedničku, vladajuću klasu, ali su ostali njezini ostaci, tj. ljudi koji su je sačinjavali. Oni su ostali, iako razvlašćeni, idejno na svojim klasnim pozicijama, računajući na klasnu solidarnost inozemne buržoazije. Nasuprot njoj — druga osnovna klasa suvremenog društva — radnička klasa postala je sada ekonomsko-politički vladajuća klasa i prema tome izmijenila svoju klasnu ulogu i klasni položaj. Ona više ne predstavlja najamno radništvo, nego vladajuću klasu, koja počinje izgrađivati novo društvo, na novim društvenim osnovama. Svjesna svoje zadaće radnička klasa nastavlja borbu protiv, sada već, razvlašćene ali još uvijek utjecajne buržoazije. Iz tih razloga socijalistička revolucija u Jugoslaviji nije potpuno okončana završetkom rata, nego nastupa tzv. »prelazni period«. »Prelaznim periodom« sociologija naziva vrijeme od dolaska radničke klase na vlast do izgradnje društva koje se naziva razvijeno socijalističko društvo, tj. vrijeme prelaska od starog kapitalističkog u noviji, socijalistički način proizvodnje. Kako se u tom periodu još uvijek može govoriti o postojanju klase, pa prema tome i o klasnoj borbi, ostaju i klasne protivrječnosti koje se mogu razriješiti jedino primjenom sile, a uz pomoć države i njenog aparata. Tako u »prelaznom periodu« dolazi do razvijanja administrativno-birokratskog oblika društvenog rukovođenja pomoću svuda prisutnog državnog aparata. Uništenjem ostataka staroga buržoaskog društva, javlja se potreba za prevladavanjem birokratizma i izgradnjom demokratskih i socijalističkih društvenih odnosa. Zato se javlja nova historijska protivrječnost između birokratizma — kao neko vrijeme nužnog oblika — i novih demokratskih odnosa. Hoće li taj sukob biti dugotrajan, kao npr. u Sovjetskom Savezu, ili će potrajati relativno kratko vrijeme, kao npr. u Jugoslaviji, ovisi i o samoj prirodi administrativno-birokratskog rukovođenja. Izučavajući suvremeno jugoslavensko društvo, baš na tom stupnju razvitka, moramo imati na umu specifičnost naše revolucije i socijalističke izgradnje. Osnivanjem narodnooslobodilačkih odbora u toku rata, kao osnove nove vlasti, upravljanje sredstvima za proizvodnju prelazi na široke radne mase. Izgradnjom administrativnog aparata te mase nisu u potpunosti isključene, nego organizirane u Narodnoj fronti, u neku ruku, nadziru rad administrativnog aparata, te u trenutku, kad se ukazala potreba za izgradnjom demokratskih samoupravnih odnosa, u relativno kratkom roku, preuzimaju vodeću ulogu, koja im i pripada u društvu s razvijenim socijalističkim odnosima.

Istraživač naše dosadašnje socijalističke izgradnje mora imati na umu podjelu na dva perioda — na period »administrativnog upravljanja«, kao niže razvojne faze, koja obuhvaća razdoblje od oslobođenja zemlje do uvođenja

radničkog samoupravljanja privredom 1950. godine, i na period izgradnje društvenog samoupravljanja, kao više razvojne faze, koja traje još i danas. Već sam naziv prvog perioda pokazuje njegove osnovne karakteristike: izgradnja socijalizma u uvjetima kad glavnu ulogu ima državni aparat. Sva vlast je usredotočena u vrhu, u saveznim organima, koji svojim neposrednim vezama upravljaju radom nižih organa.

Takav je sistem, iako je ponekad nazivan »demokratski centralizam«, predstavljao više centralizirano administrativan nego demokratski sistem.

Ekonomski sistem prvog perioda također obilježava vrlo značajna uloga državnog aparata. On rukovodi privredom, donosi i propisuje plan razvoja koji predstavlja zakon. Tim je planom detaljno regulirana proizvodnja, raspodjela i razmjena proizvoda. Administrativnim se putem određuju međusobni odnosi privrednih organizacija i usklađuju tržišni odnosi. Takav sistem, iako nepopularan, bio je neophodan, ako se uzme u obzir da je Jugoslavija izašla iz rata kao privredno nerazvijena zemlja, te bi u početku socijalističke izgradnje ekonomska sloboda predstavljala svojevrsnu anarhiju kojom bi se koristili ostaci kapitalističkog sistema, a oni su u prvim godinama nakon rata uživali punu podršku Zapada. Prema tome, period »administrativnog upravljanja« — kad se tek učvršćivala nova vlast i kad su se počeli postavljati temelji za izgradnju novih socijalističkih odnosa — nije bio kopija društvenog uređenja u Sovjetskom Savezu, nego je bio nužan, pa prema tome u to vrijeme i progresivan. Kasnija tumačenja — da je takav sistem izgrađen po uzoru na SSSR i da je sukob s Informbiroom bio glavni razlog za prekid s njim, potpuno su neosnovana. Već smo spomenuli da se period »administrativnog upravljanja« u Jugoslaviji uvelike razlikovao od birokratsko-etatističkog centralizma u Sovjetskom Savezu, jer su specifično provođenje socijalističke revolucije, samostalnost KPJ, postojanje i djelovanje Narodne fronte bili oni faktori koji su — masovnom kontrolom — predstavljali u stvari početak negacije administrativno-birokratskog sistema. Ako se to uzme u obzir, bit će nam lako sagledati što je dalo snagu i spremnost KPJ da se odupre Staljinu godine 1948.

Nasuprot pozitivnoj strani takve koncentracije vlasti, pojavili su se i nedostaci koji su otklonjeni uvođenjem društvenog samoupravljanja, a naročito privrednom i društvenom reformom. U prvom redu to je bio nedostatak stimulacije u privredi. Privredna poduzeća u takvom sistemu nisu bila zainteresirana za unapređenje proizvodnje, borbu za kvalitet i asortiman proizvoda ni za prilagođavanje potrebama tržišta.

Takva situacija u privredi, kad nije bilo pokretača iz radnih kolektiva nego se sve pokretalo direktivama administrativnog aparata, morala je negativno utjecati na podizanje produktivnosti rada, a prema tome i proizvodnih snaga društva.

Ako tako sagledamo problem, onda nam se neposredno nameće odgovor zašto pri najvećem usponu administrativno-birokratskog sistema dolazi i do njegove negacije. Sukob s Informbiroom, prema našem mišljenju, odigrao je drugorazrednu ulogu, iako se ni ta tvrdnja ne može potpuno odbaciti.

Prelaskom na izgradnju radničkog i društvenog samoupravljanja dolazimo do druge više faze našeg razvoja. Osnova je tog perioda odumiranje birokratsko-etatističkog sistema — i u privredi i u državno-političkoj organizaciji — a umjesto njega postepeno se ostvaruje radničko i opće društveno samo-

upravljanje radnih ljudi u svim oblastima života i rada. U tom periodu postepeno nestaju funkcije izdvojene iznad društva i gradi se mehanizam socijalističke demokratije kao političke forme društvenog i državnog uređenja. Taj se sistem odlikuje prije svega novim komunalnim uređenjem. Pod pojmom »komuna« razumijeva se osnovna administrativno-teritorijalna i društveno-politička zajednica u sistemu socijalističke demokratije.

Komunalni je sistem demokratski decentraliziran i sve životne funkcije društva ostvaruju se u lokalnim zajednicama. Na tome sistemu temelje se ustavna načela društvenog uređenja SFRJ. Osim toga postoje i djeluju kao vrlo snažni faktori društveno-političke organizacije kao što su Savez komunista Jugoslavije i Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije.

Viši organi uprave, iako kontroliraju rad nižih, nemaju više naredbodavnih funkcija, ali imaju pravo poništiti ili obustaviti nezakonite akte nižih organa.

U tom periodu zamijenjen je centralizirani privredni sistem i od detaljnog državnog plana privrednog razvoja prelazi se na sistem u kojem se općedruštvenim programom zahvaćaju samo osnovni odnosi u privredi. Tako je osigurana osnovna raspodjela društvenog rada i društvenog proizvoda neophodna društvu u cjelini. Unutar općedruštvenog programa ostavlja se sloboda zakonima robne privrede, a privrednim se organizacijama daje sloboda da samostalno orijentiraju proizvodni program onako kako najbolje odgovara uvjetima i potrebama organizacije. Tako se u to vrijeme naša ekonomika — iako je u okviru društvene zajednice planska socijalistička — oslobađa protivriječnosti koja donosi s jedne strane kapitalizam, a s druge centralističko upravljanje privredom. Umjesto administrativnih mjera dolazi do normalnog ekonomskog kretanja, a poduzeća — sistemom raspodjele dohotka zainteresirana za povećanje proizvodnje — dobivaju mogućnost da proizvodnju usklade s uvjetima i potrebama tržišta. Tako je, u stvari, načelno riješeno pitanje stimulacije za razvoj proizvodnih snaga, što nije bilo moguće riješiti administrativnim pritiskom i kampanjama.

Ako imamo pred očima takav dinamičan razvoj socijalističke Jugoslavije, izučavanju historije SFRJ ne može se pristupiti primjenom svih metodoloških principa klasične historiografije. Zbog specifičnosti proučavanja tog perioda treba se koristiti metodama istraživačkog rada ne samo historije nego i ostalih društvenih nauka, u prvom redu sociologije.

Prigovor pojedinih historičara da je nemoguće naučno obrađivati historiju SFRJ, jer je prekratklo vrijeme prošlo od pojedinih završenih događaja pa je nemoguće objektivno sagledati pojedine probleme i dati njihovu naučnu ocjenu, moramo odbaciti iz nekoliko razloga. U posljednjih nekoliko godina i na Zapadu i na Istoku pristupilo se izučavanju suvremenog društva i ti radovi ne mimoilaze ni naš poslijeratni razvoj. Često se u stranoj literaturi, kad govori o našem razvitku, nailazi na grube netačnosti bilo zbog neobaviještenosti autora ili još češće radi političkih ciljeva određenih krugova. Ukazati na te netačnosti može se jedino tako da se kod nas počne naučno obrađivati suvremena problematika. Važno je spomenuti da pri tom ni mi ne smijemo padati u grešku da obradu suvremene historije stavljamo u službu svakodnevne politike nego je neophodna objektivna naučna obrada. Isto je tako važan razlog da se pristupi tom istraživačkom radu upoznavanje mladih generacija sa svim problemima uspostavljanja i razvoja socijalističkog društvenog uređenja.

Premda je dosad nekoliko autora pokušavalo da obradi historiju SFRJ, jedino je dr Branko Petranović, naučni suradnik Instituta za savremenu istoriju u Beogradu, u svojim radovima iznio niz otvorenih pitanja o tome kako treba metodološki pristupiti obradi historije suvremenog društva. Svojim člancima »O nekim problemima obrade istorije FNRJ«¹ i »Proučavanje savremenog društva kao jedan od vidova aktualizacije istorijske nauke«² pokušao je otvoriti diskusiju o metodološkom pristupu izučavanju historije SFRJ. Na temelju svoga dugogodišnjeg istraživačkog rada dr B. Petranović dalje radi na osvjetljavanju pojedinih pitanja s tog područja. Zadržat ćemo se na tri studije objavljene u zbornicima radova Instituta za izučavanje radničkog pokreta u Beogradu »Istorija radničkog pokreta« u kojima nadopunjuje neke svoje dotadašnje stavove. Za ta se tri rada može slobodno reći da predstavljaju značajan doprinos proučavanju metodologije rada na historiji suvremenog društva.

Radom »Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju)«³ dr B. Petranović pokrenuo je niz pitanja s tog područja, svjestan da se bez pravilno zacrtanih metodoloških principa ne može doći do značajnih naučnih rezultata.

Taj je rad B. Petranović podijelio na osam poglavlja.

U poglavlju »Mogućnosti i teškoće rada na istoriji SFRJ« autor je pokušao dati odgovor na pitanje: je li moguće istraživanje historije suvremenog društva i u čemu se sastoji društveni i naučni smisao toga istraživanja.⁴

Osvrćući se na stav pojedinih historičara da historiografija mora biti orijentirana na dalju prošlost, Branko Petranović smatra da je taj stav produkt buržoaske historiografije koja je, postavljajući pitanje vremenske distance, željela spriječiti istraživanje razvoja radničke klase i preobražaja društva u socijalnoj revoluciji. Kao dokaz za svoju tvrdnju Branko Petranović navodi to što ta ista historiografija nije poštivala vremensku distancu pri historijskom istraživanju rušenja feudalnog društvenog uređenja buržoasko-demokratskim revolucijama. U posljednje vrijeme čak i buržoaska historiografija uviđa, prema navodima B. Petranovića, apsurdnost te distance, te je i sama negira, želeći da dokaže progresivnost i vječnost svojih društvenih odnosa. Govoreći o pitanju distance, Branko Petranović podsjeća da se o distanci mnogo raspravljalo neposredno nakon rata, kad se nametala potreba izučavanja historije radničkog pokreta i socijalističke revolucije. Niz radova iz tih oblasti, koji su rađeni po principu naučne metodologije i koji mogu izdržati stručnu historijsku kritiku, praktično je potpuno odbacio distancu. Navodeći taj primjer, B. Petranović želi odgovoriti na stav nekih historičara da je neophodno poštivati

¹ B. Petranović, O nekim problemima obrade istorije FNRJ, *JIC*, 1/1962, 69—82.

² B. Petranović, Proučavanje savremenog društva kao jedan od vidova aktualizacije istorijske nauke, *Naše teme*, 10/1964, 1654—1659.

³ B. Petranović, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju), *Istorija radničkog pokreta* — Zbornik radova I, 1965, 333—396.

⁴ O mogućnostima rada na historiji suvremenog jugoslavenskog društva i o društvenom smislu naučnoistraživačkog rada na tom periodu govorio je dr Branko Petranović i u svom saopćenju na drugom dijelu prvog naučnog skupa »Marks i savremenost«, održanog u povodu 145-godišnjice rođenja i 80-godišnjice smrti Karla Marxa od 1—5. lipnja 1964. godine u Novom Sadu (Istorijsko istraživanje savremenog jugoslavenskog društva, *Marks i savremenost* — Zbornik radova II, 1964, 295—301).

distancu pri izučavanju historije SFRJ. Opovrgavajući taj stav, Branko Petranović smatra da se izučavanju perioda socijalističke izgradnje mora pristupiti prema kriteriju završenosti događaja i procesa, a ne po mjerilu vremenskog odstojanja.

U tom se poglavlju B. Petranović osvrće također i na česte prigovore da je postojanje živih učesnika i nosilaca događaja smetnja u naučnoistraživačkom radu. Branko Petranović odgovara na te prigovore tvrdnjom da istraživač pristupa istraživanju pojedinog događaja ili procesa. Pri tom obrađuje samo onu djelatnost pojedinih osoba koja je vezana za predmet istraživanja, tj. za određeni događaj ili proces, a ne istražuje djelatnost pojedinih osoba u toku cijelog njihovog života. Tu tvrdnju B. Petranović potkrepljuje i stavom iznesenim u Programu SKJ u kojem stoji da jugoslavenski komunisti ne smatraju sebe odlučujućim faktorom u nauci, da je nauka sama sebi sudac, a presudni kriterij objektivne istine može biti samo činjenica odgovaraju li njeni rezultati stvarnosti, ili ne odgovaraju.⁵

Kao veliku smetnju izučavanju suvremenog društva Branko Petranović ističe politički oportunistički oporunizam koji kod nekih istraživača izaziva bojazni, dileme i kolebanja pri izboru teme ili pri njenoj razradi. Taj se oportunistički oporunizam najčešće očituje u prešućivanju ili ublažavanju nekih »osjetljivih« pitanja, pa čak i izvrtanju činjenica. Na pitanje kako izbjeći politički oportunistički oporunizam, Branko Petranović odgovara da se on može odstraniti samo tako da se izvrši rigorozan izbor teme i da se ne obrađuju pitanja koja još nisu sazrela za naučno proučavanje.

Prema mišljenju Branka Petranovića velika je prepreka historičarima, koji žele izučavati historiju suvremenog društva, nedostatak izvora. B. Petranović smatra da to što je arhivska građa nesređena, a djelomično i uništena ne predstavlja nesavladivu prepreku, te da građa i u takvom stanju donekle omogućuje naučnoistraživački rad.

U poglavlju »Smisao rada na istoriji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije« B. Petranović pokušao je odgovoriti na pitanje donosi li historijsko istraživanje suvremenog društva društvene koristi i, ako ih donosi, kakve su. Branko Petranović smatra da moderniziranje nekih pojava iz prošlosti i njihova usporedba sa suvremenim društvom, ili nastojanje da se nađu argumenti o historijskom kontinuitetu pojedinih događaja predstavlja pokušaj da se nauka stavi u službu politike, što ujedno znači i deformaciju nauke. Kao očit primjer za tu tvrdnju B. Petranović navodi stanje u sovjetskoj historiografiji za vrijeme Staljina. Takav »naučni« rad, protivan idejama marksizma, naše je društvo odbacilo, svjesno da on samo na prvi pogled koristi politici, dok joj, ako se sagleda malo dublje, stvarno mnogo više šteti nego koristi. Ako se pođe od toga da društvenu korist predstavlja samo onaj naučnoistraživački rad koji samostalnim i objektivnim proučavanjem dolazi do naučnih istina, potpuno je razumljiv stav B. Petranovića da takav rad treba što uspješnije razvijati. SKJ nastoji da se politika što više osloni na nauku, pa je jedina pravilna spoznaja da je samo historijsko proučavanje pozvano da dade naučnu ocjenu dotadašnjeg rada i uoči učinjene greške kako se ne bi ponavljale u budućoj praksi. Takav stav nameće sve više, prema mišljenju Branka Petranovića, potrebu za istraživanjem historije SFRJ. On smatra

⁵ Program Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1958, 234.

da se izučavanje perioda socijalističke izgradnje nameće kao potreba i s idejno-odgojnog gledišta, a da bi svakako naišlo na ozbiljan interes i van granica Jugoslavije u onim zemljama koje se danas suočavaju sa sličnim problemima s kojima se i Jugoslavija suočavala u nedavnoj prošlosti.

Poglavljem »Neki metodološki problemi« B. Petranović želio je da ukaže na metodološki pristup izučavanju perioda socijalističke izgradnje. Ukazujući na te probleme, B. Petranović polazi od toga da cjelokupni razvoj socijalističke Jugoslavije predstavlja već od 1941. godine jednu organsku cjelinu. Završetak rata znači, prema B. Petranoviću, jednu mehaničku granicu, a stvarna osnova poslijeratnog razvitka počinje u stvari već 1941. godine.

Kompleksnost suvremenog svijeta, a osobito dinamičan razvitak SFRJ, nameće, prema mišljenju B. Petranovića, potrebu povezivanja historije s ostalim društvenim naukama kao što su: pravo, ekonomske nauke, socijalna psihologija, a posebno značenje ima sociologija. Kao specifičnost u odnosu na klasične metode historijskog istraživanja, Branko Petranović ističe upotrebu anketa, usmene provjere pisanih podataka, kategorijalni prilaz nekim pitanjima i, kao što je već ranije napomenuto, bliže oslanjanje na rezultate nekih disciplina koje aktivno proučavaju suvremeno društvo.

Pri spominjanju metoda ankete Branko Petranović ukazuje na potrebu provođenja široko zasnovane, naučno egzaktno ankete za rukovodeći kadar državnog i partijskog aparata. Nesumnjivo bi taj postupak predstavljao značajan doprinos naučnoistraživačkom radu, ali smatramo da bi metoda ankete među širokim radnim masama dala mnogo bolje rezultate. Svakako bi za istraživača bio interesantan podatak, kako je pojedini događaj ili proces doživio radni čovjek koji u stvari predstavlja osnovu samog događaja ili procesa. Opravdanost toga postupka dokazuje da sjećanja boraca za vrijeme rata daju mnogo više podataka o pojedinim vojnim jedinicama ili operacijama, čiji su bili neposredni učesnici, nego sjećanja rukovodilaca, čiji je djelokrug rada bio mnogo širi.

Odstupanja od klasične historiografske metode pri izučavanju suvremene historije B. Petranović obrazlaže nužnošću kombiniranja problemsko-kronološkog izlaganja, potrebom obrade nekih pitanja i institucija koje klasična historiografija nije obrađivala. Uprkos tome što na suvremenu historijsku problematiku nije prikladno primjenjivati klasične historiografske metode, B. Petranović upozorava na to da je i izučavanje suvremene historije zadržalo u suštini osnovu klasične metodologije, kao što je npr. rad na izvorima, objašnjavanje a ne opisivanje pojava, dolaženje do zaključka analizama itd. Takav prilaz izučavanju historije suvremenog društva B. Petranović označava »(...) kao pokušaj usaglašavanja klasične metodologije na proučavanje jedne sui generis istorijske materije«.⁶

U svom izlaganju o metodološkim problemima izučavanja suvremenog društva B. Petranović spominje mišljenje da se period socijalističke izgradnje proučava isključivo posredstvom statistike što on, ne osporavajući značenje statistike u istraživačkom radu, odbacuje jer statistika predstavlja samo jedan specijalistički oblik naučnoistraživačkog rada koji nije karakterističan samo za historiografiju.

⁶ B. Petranović, Metodologija i organizacija rada na istoriji SFRJ (Prilog pitanju). *Istorija radničkog pokreta* — Zbornik radova I, 1965, 352.

Branko Petranović u tom poglavlju također spominje mišljenje prema kojem bi suvremenu historijsku problematiku trebalo izložiti u dokumentalističkoj formi, i to u zbornicima građe i materijala koje bi prikupili dokumentalistički centri određenih naučnih institucija. Iako takva izdanja imaju kompletan naučni aparat, opširan predgovor i razna kazala, ona su prilično jednostrana i ne mogu se mjeriti sa studijskim radom. Usprkos tome Branko Petranović smatra da ni takav rad ne smije da izostane, jer se njime priprema izvorna osnova za budući studijski rad.

U poglavlju »Problem periodizacije« i »Zasnivanje dokumentacije i rad stručnih saradnika« B. Petranović samo spominje neka otvorena pitanja na koja je pokušao dati odgovor u svojim kasnijim radovima.

Poglavljem »Stanje izvora i literature« B. Petranović ukazao je na najvažnije fondove arhivske građe, na stanje u kakvom se ti fondovi nalaze i na najvažniju literaturu iz perioda socijalističke izgradnje.

U poglavlju »Predmet istraživanja« B. Petranović istakao je nekoliko problema koje bi, prema njegovu mišljenju, trebalo prvenstveno obraditi, a u poglavlju »Organizacija istraživanja« pokušao je naći odgovor kako pristupiti istraživačkom radu. Prema mišljenju B. Petranovića kompleksnost razvoja suvremenog društva zahtijeva prvenstveno izradu detaljnog projekta na čijoj bi izradi trebalo da sudjeluje više suradnika, specijalista za određena naučna područja. Ta bi ekipa djelovala timski, međusobno bi surađivali na diskusionim i radnim sastancima, a radovi bi se unutar projekta pisali individualno. U takvom načinu rada Branko Petranović daje važnu ulogu službi naučne dokumentacije koja na žalost u Jugoslaviji još nije našla svoje pravo mjesto.

Nastavljajući proučavanje metodologije istraživačkog rada na historiji suvremenog društva, B. Petranović osvrnuo se u napisu »O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije«⁷ na neobično važan problem — problem periodizacije poslijeratnog razvitka Jugoslavije.⁸

U vezi s problemom periodizacije historije SFRJ B. Petranović postavio je dva pitanja: odakle početi s istraživanjem i kako podijeliti naš poslijeratni razvoj. Pokušavajući da odgovori na prvo pitanje, B. Petranović se našao pred nekoliko različitih mišljenja: da li početi s istraživačkim radom već od Drugog zasjedanja AVNOJ-a, priznanja Privremene vlade DFJ, proglašenja Republike, donošenja prvog Ustava FNRJ, nacionalizacije sredstava za proizvodnju prosinca god. 1946. ili od datuma završetka vojnih operacija na teritoriju Jugoslavije 15. V 1945. godine. Branko Petranović opredijelio se iz nekoliko razloga da uzme kao polaznu tačku 15. V 1945.

Završetak vojnih operacija na našem teritoriju označio je kraj izrazito nenormalne situacije. Mirnodopski uvjeti omogućili su izgradnju državnog aparata, rješavanje niza ekonomskih i socijalnih problema, političko-ustavnu stabilizaciju zemlje, i stvaranje jedinstvenog privrednog i finansijskog područja. Usprkos tome što je nova Jugoslavija na kraju rata imala već izgrađen sistem vlasti, Branko Petranović smatra da iz navedenih razloga 15. svibanj

⁷ B. Petranović, O periodizaciji posleratnog razvitka Jugoslavije, *Istorija radničkog pokreta* — Zbornik radova II, 1965, 435—458.

⁸ Na problem periodizacije poslijeratnog razvitka SFRJ osvrnuo se dr Branko Petranović u referatu »Osvrt na VII glavu Pregleda istorije SKJ« na diskusiji o »Pregledu istorije Saveza komunista Jugoslavije« održanoj 15. i 16. travnja 1964. godine u Titogradu (*Istorijski zapisi*, 2/1964, 377—390).

1945. predstavlja izraziti prelom i da je upravo upadljiva granica perioda socijalističke revolucije i perioda socijalističke izgradnje.

Kao najvažniji problem pri periodizaciji poslijeratnog razvitka javlja se pitanje kako postaviti unutrašnje granice. Jasno je da se on dijeli na dva perioda: period administrativnog upravljanja privredom i period stvaranja samoupravnih odnosa u društvu, ali se kao sporne javljaju granice ta dva perioda. Branko Petranović postavlja pitanje treba li za kronološku granicu uzeti godinu 1948 — godinu sukoba s Informbiroom; godinu 1949, kad se odlukom CK KPJ pristupilo izradi »Uputstava o osnivanju i radu radničkih saveta državnih privrednih poduzeća«, kojim se dala inicijativa za povećanje uloge radnika u proizvodnji i organizaciji rada u poduzećima; godinu 1950, kad je Narodna skupština FNRJ usvojila Zakon o radničkom upravljanju privredom i godinu 1953 — godinu donošenja Ustavnog zakona kojim je regulirano radničko samoupravljanje.

U jednom svom ranijem članku B. Petranović iznio je mišljenje da bi za granicu trebalo uzeti godinu 1953.⁹ To je opravdavao time što je donošenje Ustavnog zakona zapravo omogućilo provođenje u život radničkog i društvenog samoupravljanja, a da je prelaz na radničko samoupravljanje god. 1950. predstavljao početni akt bez stvarne ekonomske podloge. Svojim daljnjim istraživanjem B. Petranović došao je do zaključka da takva podjela odgovara specijalističkoj grani, kao što je Ustavno pravo, ali ne odgovara periodizaciji koja treba prikazati kompleksan razvitak društva za koji je mnogo važnija granica godina 1950. koja označava prelom u razvitku društveno-političkih odnosa. Iz tih razloga Branko Petranović je u ovom radu ispravio svoje prvobitno mišljenje i opredijelio se da se za granicu uzme godina 1950.

U ovom se radu B. Petranović naročito oborio na mišljenje da se za granicu uzme godina 1948. jer je prema tom mišljenju sistem administrativnog rukovođenja u cjelini prenesen iz Sovjetskog Saveza, te je sukob sa Staljinom automatski značio i negaciju toga sistema. Dokazujući netačnost takvog tumačenja, B. Petranović pravilno uočava da je poslije uspješnog završetka socijalističke revolucije bilo neophodno uvođenje centraliziranog sistema vladavine, ali zbog specifičnosti socijalističke revolucije u Jugoslaviji i kasnije konstituiranje etatističkog sistema bilo je specifično za naše uvjete, te je nakon relativno kratkog razdoblja došlo do određene faze razvitka koja je ujedno značila načelnu negaciju toga sistema. Ako se malo detaljnije sagleda pravo stanje, B. Petranović upozorava da ćemo doći do zaključka da period administrativnog upravljanja u nas nije identičan sa sistemom vlasti u SSSR-u. Kao što smo već ranije upozorili, povezanost Partije sa sindikatima, a posebno s Narodnom frontom već je od početka prelaska na plansku izgradnju socijalizma otežavala razvitak administrativno-birokratske komponente. Narodna fronta, izbacivši iz svojih redova one slojeve koji su se protivili socijalističkom razvitku, jača radničko-seljačku osnovu socijalističke izgradnje i vrši masovnu kontrolu te izgradnje. U takvoj masovnoj organizaciji B. Petranović vidi već od samog početka njenog djelovanja klice kasnije negacije etatizma, i razlog što je ubrzo debirokratizacija shvaćena kao neophodan i jedini put za izgradnju novih socijalističkih društvenih odnosa.

⁹ B. Petranović, O nekim problemima obrade istorije FNRJ, *JIC*, 1/1962, 72.

Usvajanjem te osnovne podjele na dva perioda, B. Petranović načine pitanje njihove daljnje podjele. Premda je naučno trajna potperiodizacija, prema mišljenju B. Petranovića, zasad nemoguća, on predlaže pronalaženje radnih i privremenih rješenja.

Na temelju svoga naučnoistraživačkog rada B. Petranović izvršio je ovu potperiodizaciju:

Prvi period podijelio je na:

- 1) Potperiod obnove (1945—1946);
- 2) Prelaz na plansku socijalističku izgradnju i napad Informbiroa na Jugoslaviju (1947—1948);
- 3) Prve mjere decentralizacije, rušenje starog sistema i stvaranje novih društvenih odnosa (1949—1950).

Drugi period smatra da bi trebalo podijeliti na:

- 1) Nastavak reorganizacije vlasti, uprave i mijenjanje uloge Partije. Taj potperiod (1950—1953) završava donošenjem Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ;
- 2) Izgradnja komunalnog sistema i razvijanje raznovrsnih oblika neposredne demokracije (1953—1955);
- 3) Stvaranje materijalne osnove komuna i uvođenje principa društvenog samoupravljanja u kulturnim, naučnim, prosvjernim, zdravstvenim i socijalnim ustanovama (1955—1958);
- 4) Razvijanje sistema raspodjele u privrednim organizacijama, te zamjena sistema budžetiranja samostalnim financiranjem ustanova javnih službi. Taj potperiod (1958—1963) završava donošenjem novog Ustava u kojem je prvi put u historiji formulirano društveno samoupravljanje »[...] kao neotuđivo pravo građana Jugoslavije«.

Na završetku ovog rada B. Petranović je istakao da taj prijedlog periodizacije poslijeratnog razvitka Jugoslavije znači zapravo samo pokušaj da podstakne diskusiju o problematici proučavanja historije suvremenog jugoslaven-skog društva.

U radu »O dokumentaciji za istoriju socijalističke Jugoslavije«¹⁰ B. Petranović se osvrnuo na stanje arhivske građe s područja poslijeratne historije Jugoslavije i na primjenu službe moderne dokumentacije i informacija.

Na temelju samostalnih istraživanja i proučavanja arhivističke literature Branko Petranović osvrnuo se na nekoliko osnovnih problema: 1. kronološko razgraničenje fondova i građe socijalističke Jugoslavije od građe koja se odnosi na period NOB-a i socijalističke revolucije; 2. sadržajno razgraničenje tih fondova od fondova koji se odnose na Kraljevinu Jugoslaviju; 3. zavisnost strukture fondova od društveno-političkog razvitka SFRJ u različitim fazama i 4. obilje građe.

U vezi s prvim pitanjem Branko Petranović spominje mišljenje Radmile Mirčić koja se — priznajući da se socijalistička vlast nije u isto vrijeme

¹⁰ B. Petranović, O dokumentaciji za istoriju socijalističke Jugoslavije. *Istorija radničkog pokreta* — Zbornik radova III, 1966, 345—378.

ustanovila na cijelom teritoriju — ipak opredijelila za stav prema kojem bi za granicu kronološkog razgraničenja fondova trebalo uzeti Drugo zasjedanje AVNOJ-a.¹¹

Iako je Drugo zasjedanje AVNOJ-a nesumnjivo bilo preloman događaj u revoluciji, B. Petranović smatra da — pošto je u to vrijeme oružana borba još uvijek trajala, te prema tome nije izvršena smjena vlasti — za početnu granicu treba uzeti datum konačnog oslobođenja zemlje, jer se tek tada DFJ pravno oformljuje i u organizaciono-upravnom smislu razvija. Ako se uzme u obzir to da je Drugim zasjedanjem AVNOJ-a tek zacrtan revolucionaran razvoj države, a da DFJ stječe sve pravne elemente, koje mora imati nezavisna država, tek završetkom rata, smatramo da je stav B. Petranovića da se za granicu uzme 15. V 1945. potpuno ispravan.

Kako je u razdoblju od 1941—1945. revolucionarnim putem izvršena promjena vlasti i društvenog sistema, a kako nova administracija nije produžila rad stare, nego je pošla novim putem, izbrisana je svaka sadržajna veza s fondovima Kraljevine Jugoslavije, te bi takav stav, prema mišljenju B. Petranovića, predstavljao odgovor na drugo pitanje.

Što se tiče trećeg pitanja, B. Petranović je konstatirao da razvojni put socijalističke Jugoslavije uvelike otežava izradu shematske podjele arhivskih fondova. U prvoj fazi razvoja SFRJ, tj. u periodu administrativnog upravljanja privredom, karakterističan je porast državnih organa, dok se u drugoj fazi, tj. u samoupravnom sistemu, utjecaj države sve više smanjuje, a time se mijenja broj i karakter državnih organa uprave, što neminovno ostavlja traga i u broju, karakteru i strukturi arhivskih fondova.

Radmila Mirčić, a s njom se slaže i B. Petranović, ističe da je čestim organizacionim promjenama u poslijeratnom razvitku Jugoslavije nastajao veliki broj ustanova, te je tako došlo do obilja građe, a istraživač suvremenog društva ostaje nemoćan pred obiljem dokumenata. Rješenje tog problema B. Petranović vidi u zaoštavanju »škartiranja« u registraturama.

Kao veliku pomoć u istraživanju historije SFRJ, B. Petranović smatra službu moderne dokumentacije, a naročito studijske (specijalističke). Pod studijskom dokumentacijom B. Petranović razumijeva stvaranje niza pomoćnih sredstava koja pomažu istraživačima da se u početnoj fazi rada upoznaju sa stručno obrađenim podacima o pojedinim događajima, ustanovama, akcijama itd.

U ta osnovna dokumentalistička i informaciona pomagala na području suvremene historije B. Petranović uvrstio je kronologiju, bibliografije, kronike, biografije i organizacione sheme.

Radi boljeg rada dokumentacione službe B. Petranović naročito naglašava potrebu razvijanja kadrova u dokumentalističkoj struci, koji uz poznavanje dokumentalističkih načela i pravila, moraju odlično poznavati i svoju struku, jer je zadatak dokumentalista da izrađuje djelomične, grube i sekundarne analize, te da izdvaja materijal potreban za naučnoistraživački rad.

Poboljšanje rada službe naučne dokumentacije i informacija (koja je u nas normirana jedino u SR Sloveniji) B. Petranović vidi u povezivanju sa sličnim ustanovama u inozemstvu pa da se tako nađe osnova za uključivanje u međunarodni sistem dobivanja informacija i naučne dokumentacije.

¹¹ R. Mirčić, Fondovi Socijalističke Jugoslavije, *Arhivist*, 2/1962, 37—57.

B. Petranović nije se u svom istraživačkom radu zadržao samo na problemu metodologije naučnoistraživačkog rada historije suvremenog društva u Jugoslaviji nego ju je i primijenio u praksi.

Jedan je od prvih većih radova iz historije poslijeratnog razvitka svakako njegov rad »Pomoć Unre Jugoslaviji«¹² u kojem je prikazao osnivanje i djelovanje te međunarodne organizacije i njezinu veliku pomoć ratom opustošenoj Jugoslaviji. Kako dosad historija Unre i njezina pomoć u prvim danima života nove Jugoslavije i obnove njene, u ratu opustošene, privrede nije uopće obrađivana u naučnoj literaturi, taj rad, usprkos tome što autor, zbog nepristupačnosti jednog dijela dokumentacije, nije mogao da taj problem dublje i svestranije obuhvati, predstavlja značajan doprinos izučavanju historije SFRJ.

U radu »Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945—septembar 1946)«¹³ B. Petranović prikazao je povezanost rimokatoličke crkve s okupatorom i ustaškom NDH do kraja rata i njezinu aktivnost uperenu protiv stvaranja narodne vlasti nakon rata. Pristupajući tome radu, B. Petranović se zbog nedostatka literature služio uglavnom dostupnim izvornim materijalom, objavljenom građom i suvremenom štampom. Iako je sam autor u uvodnom dijelu napomenuo da, zbog kompleksnosti pitanja i nepristupačnosti jednog dijela izvornog materijala, taj rad ne nadilazi prilog izučavanju toga problema, ipak on mnogo pridonosi rasvjetljavanju stava rimokatoličkog klera prema uspostavljanju socijalističkog društvenog uređenja u Jugoslaviji.

Nastavljajući svoj rad na izučavanju historije SFRJ, B. Petranović se uglavnom zadržao na periodu uspostave državnopravnog uređenja Jugoslavije i na periodu obnove.

Na Simpoziju o AVNOJ-u, na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu 16. X 1963, B. Petranović je održao referat pod naslovom »Građanska opozicija u Privremenoj narodnoj skupštini protiv odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a«¹⁴ u kojem je istakao nastojanja buržoaske opozicije u Privremenoj vladi i Narodnoj skupštini da omete stvaranje socijalističkoga društvenog uređenja u Jugoslaviji.

U radu »Prilog izučavanju planiranja i financiranja privredne obnove u Jugoslaviji 1945—46«¹⁵ B. Petranović je prikazao teškoće Privremene vlade DFJ u privrednoj sanaciji zemlje, pristupanje planskoj obnovi 1946. i osnivanje i rad Fonda za obnovu zemlje pri Ministarstvu financija DFJ. Autor je pri tom dao veoma preglednu sliku prihoda i rashoda Fonda, služeći se originalnom arhivskom građom i zakonskim propisima kojima je Fond osnovan i reguliran njegov rad.

¹² B. Petranović, Pomoć Unre Jugoslaviji, *Istorija XX veka* — Zbornik radova II, 1961, 163—224.

¹³ B. Petranović, Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 — septembar 1946), *Istorija XX veka* — Zbornik radova V, 1963, 263—313.

¹⁴ Referat objavljen pod istim naslovom u časopisu *Historijski pregled*, 4/1963, 225—231.

¹⁵ B. Petranović, Prilog izučavanju planiranja i financiranja privredne obnove u Jugoslaviji 1945—46, *JIC*, 2/1963, 88—101.

Jedan od najvažnijih radova B. Petranovića svakako je monografija »Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ«, objavljena godine 1964. u izdanju Instituta društvenih nauka u Beogradu.¹⁶ Monografija je u osnovi doktorska disertacija B. Petranovića, obranjena na Pravnom fakultetu u Beogradu 1962. godine, a obuhvaća političke i pravne prilike u periodu Privremene vlade DFJ. Zbog složenosti problematike, autor u predgovoru napominje da je monografija samo početni prilog izučavanju toga perioda, i to prilog rađen na temelju dostupne arhivske građe, štampane građe i literature. Budući da monografija obuhvaća kratko vremensko razdoblje, a daje sliku živog i dinamičnog društvenog razvoja, autor se nije mogao, kako i sam napominje, strogo držati kronoloških okvira koji su određeni trajanjem Privremene vlade DFJ, tj. od 7. ožujka 1945 — dana osnivanja Privremene vlade DFJ do 29. studenog 1945 — dana proglašenja Republike, nego, kako i sam kaže u predgovoru, istraživanje je započeo oslobođenjem istočnih krajeva zemlje, a završio donošenjem Ustava FNRJ. Taj postupak autor opravdava time što je trajno oslobođenje istočnih krajeva dalo značajne ekonomske izvore za dovršenje rata, pridonijelo učvršćenju narodne vlasti i podstaklo izgradnju aparata državne uprave i vlasti, pa iako dan proglašenja Republike zapravo označava prestanak rada Privremene vlade DFJ, autor smatra da donošenje Ustava FNRJ predstavlja logičan završetak toga perioda kao zaokružene cjeline.

Monografija je obrađena tematski s potrebnim naučnim aparatom, te se slobodno može reći da predstavlja veliki doprinos naučnoistraživačkom radu na historiji SFRJ.

Rad se sastoji od uvodnog dijela i četiri poglavlja.

U uvodnom je dijelu B. Petranović prikazao provođenje socijalističke revolucije u Jugoslaviji i poraz kontrarevolucionarnih snaga u uvjetima narodno-oslobodilačke borbe. Autor se naročito zadržao na pitanju međunarodnog priznanja AVNOJ-a i NKOJ-a, kao jedinih legitimnih predstavnika jugoslovenskih naroda i pokušaju snaga antihitlerovske koalicije da koliko-toliko očuva pozicije buržoazije u Jugoslaviji. Posebno je istaknuta politička diferencijacija buržoazije potkraj rata i sporazum Tito—Šubašić koji su, kao privremeni kompromis, iako sklopljen pod pritiskom zapadnih saveznika, pravilnom politikom iskoristile revolucionarne snage i pomoću njega uspjele da učvrste međunarodni položaj nove države.

U prvom je poglavlju B. Petranović obuhvatio promjene u društveno-ekonomskoj strukturi i organizaciju upravljanja privredom. Posebno se zadržao na periodu obnove, aktiviranju međunarodnih ekonomskih odnosa, koji su zasnovani prema ekonomsko-političkim potrebama zemlje, a značili su prekid predratnih finansijskih operacija utemeljenih na infiltraciji stranog kapitala. U tom je poglavlju autor istakao i promjene u imovinskim odnosima na temelju kojih se osjetno izmijenila i društveno-ekonomska struktura države. Pod izmjenama imovinskih odnosa autor razumijeva eksproprijaciju buržoazije, koja je započela još u toku rata konfiskacijom imovine okupatorovih suradnika. Ta je politika potvrđena i nastavljena odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 21. XI 1944. godine, donošenjem Zakona o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije i donošenjem Zakona o oduzimanju ratne dobiti, stečene za vrijeme nepri-

¹⁶ B. Petranović, Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ, Beograd 1964, 234 str.

jateljske okupacije. U tom se poglavlju autor također zadržao na donošenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. kolovoza godine 1945, na njegovoj dosljednoj primjeni u praksi i nastanku mješovitog tipa privrede u Jugoslaviji koji je nastao strukturalnim promjenama na temelju navedenih akata.

Drugo poglavlje obuhvaća osnivanje Privremene vlade DFJ i vlada federalnih jedinica, što je u stvari predstavljalo konsolidaciju sistema narodne vlasti stvorene u revoluciji, kraj pokušaja klero-kvislinških snaga da izazovu anglo-američku intervenciju na kraju rata, završetak krize oko Trsta i sjeverozapadnih granica, omogućilo unifikaciju narodnih odbora i donošenje Zakona o uvođenju narodnih sudova kojim je stvorena jedinstvena organizacija pravosuđa.

Treći dio obuhvaća rad Trećeg zasjedanja AVNOJ-a i njegovo pretvaranje u Privremenu narodnu skupštinu, pojavu legalne građanske opozicije u Privremenoj narodnoj skupštini i njezino suprotstavljanje tekućim narodno-oslobodilačke borbe. U tom poglavlju autor, na temelju analize izvora, ispituje karakter te opozicije, donosi ocjenu njezine djelatnosti i otkriva njezine ciljeve. Poglavlje završava opisom zakonodavnog rada AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine na izgradnji novoga pravnog poretka.

U četvrtom i posljednjem poglavlju B. Petranović je obradio razvoj i rad Narodne fronte kao općenarodne organizacije i političke osnovice narodne vlasti. Usporedo s obradom razvoja Narodne fronte, autor obrađuje aktivnost i nastojanje razvlašćene klase da spriječi stabilizaciju novoga društvenog uređenja i njen definitivni poraz na izborima za Ustavotvornu skupštinu, na kojima je premoćno pobijedila Narodna fronta.

B. Petranović završava taj svoj opsežni rad proglašenjem Federativne Narodne Republike Jugoslavije 29. XI 1945. i donošenjem Ustava FNRJ 1946. godine, što ujedno predstavlja i završetak privremenog ustavnog uređenja.

Kako smo već na početku istakli, jedan od glavnih zadataka naučnoistraživačkog rada na historiji suvremenog društva u Jugoslaviji je upoznavanje mladih generacija sa svim teškoćama uspostave i razvoja socijalističkog društvenog uređenja u nas. Svjestan te činjenice B. Petranović sudjeluje u izradi priručnika za nastavnike — »Pregled posleratnog razvitka Jugoslavije (1945—1965)«, izdanje Društva istoričara Srbije — u poglavljima: »Rad Privremene vlade DFJ na učvršćivanju pobjede socijalističke revolucije« i »Narodna vlast u periodu administrativnog rukovođenja privredom«. Uz rad na tom priručniku B. Petranović je napisao i poglavlje »Razvoj socijalističke Jugoslavije 1945—1965.« za knjigu »25 godina socijalističke Jugoslavije« koja je izdana u povodu dvadesetpetogodišnjice Drugog zasjedanja AVNOJ-a.¹⁸

Svojim radovima Petranović ne samo da je započeo pionirski posao i u naučnoistraživačkom radu i u radu na naučnoj metodologiji historije suvremenog društva u Jugoslaviji, nego je nastojao potaknuti mlade istraživače da i toj problematici posvete odgovarajuću pažnju.

Slobodan Žarić

¹⁷ Pregled posleratnog razvitka Jugoslavije (1945—1965), Beograd 1966, 54—100.

¹⁸ 25 godina socijalističke Jugoslavije, Beograd 1968, 205—320.